

ЗА ЕДИН ТИП ВОКАЛНИ ОТНОШЕНИЯ В РУСКИ ГЛАГОЛНО-ИМЕННИ ОБРАЗОВАНИЯ

ЛЮБОВ В. КУРКИНА

ИНСТИТУТ ЗА РУСКИ ЕЗИК „В. В. ВИНОГРАДОВ“

ПРИ РУСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

lyukurkina@rambler.ru

В малък фрагмент от речника, обединяващ глаголи от типа **myti* ‘мия’, **kryti* ‘затварям, закривам’, **nyti* ‘хленча, оплаквам се’ и др., се е развил особен тип вокални отношения, характерен само за руския език: само в руския език инфинитивът с удължена степен на коренната гласна корелира с основата за сегашно време *мою*, *крою*, *ною* и т.н., като този вокализъм на основата в сегашно време се съхранява в производни образувания като *помои*, *заноить* и т.н. В научната литература тези отношения често погрешно се приравняват към образуванията с редуване *e : o* по модела на **biti*: **bojъ*, **gniti*: **gnojъ* и т.н. Не се обръща внимание, че различието в коренния вокализъм на глаголите е свързано със специфично руско отражение на свръхкратката редуцирана гласна в позиция пред *-j*.

В работата този тип отношения се разглежда върху примери на такива руски диалектизми, като: *закрѡй* ‘капак на прозорец’, *тои́ть(ся)* ‘пълнея, дебелея’, *затрѡи* мн.ч. ‘забавление, шега, замисъл, намерение’, *плѡйма* ‘голямо количество от нещо.’, *кой*, *коѣк* ‘дървен чук’ и др.

Ключови думи: напрегнати редуцирани гласни; фонетичен процес; вокални отношения; етимология на руски диалектизми

ON ONE TYPE OF VOCALIC RELATIONS IN RUSSIAN VERB-NOUN FORMATIONS

LIUBOV' V. KURKINA

V. V. VINOGRADOV RUSSIAN LANGUAGE INSTITUTE

RUSSIAN ACADEMY OF SCIENCES

lyukurkina@rambler.ru

A special type of vocalic relations, unique to Russian, has developed in a small fragment of the lexicon including verbs such as **myti* ‘to wash’, **kryti* ‘to cover’, **nyti* ‘to whine’: an infinitive with a lengthened root vowel which correlates with the vowel in the Present-tense stem (*мою* ‘I wash’, *крою* ‘I cover’, *ною* ‘I whine’, etc.). This vocalism is preserved in derivatives such as pl. *помои* ‘slop’, *заноить* ‘to bemoan; to beg’, etc. In the scholarly literature these relations are often erroneously equated to the derivation involving the alternation *e : o* observed in **biti* ‘to beat’ : **bojъ* ‘battle’, **gniti* ‘to rot’ :

**gnojь* ‘pus’. Most authors do not take into account the fact that the difference in the root vocalism of the studied verbs stems from a reflex of the ultrashort reduced vowels in a position before *-j*, which is unique to Russian.

The author corroborates these findings by analysing Russian dialect words such as *закрѡй* ‘window shutter’, *моѡтъ(ся)* ‘to get fat’, *затрѡу* pl. ‘fun, joke, design, intention’, *плѡйма* ‘a large amount of something’, *коѡ*, *коѡк* ‘a wooden hammer; a type of staff’, etc., which illustrate the same type of vocalic relations.

Keywords: tense reduced vowels; phonetic processes; vocalic relations; etymology of Russian dialect words

Далеч не във всички случаи, дори и да изглежда очевидно, характерът на отношенията между думите с различия в коренния вокализъм може да се обясни въз основа на славянските модели на морфонологичните отношения. Известни са примери, при които зад дълбоките различия в коренния вокализъм стоят фонетични процеси, протичащи с различна степен на активност през сравнително късната епоха на диалектното развитие на праславянския език.

Ще се спрем на едно от добре описаните явления, свързани с особеностите на отразяването на два вида редуцирани гласни във великоруския език*. В староруския език наред с редуцираните гласни ъ и ь, които са изчезвали в слаба позиция, а в силна са се доближили до *o*, *e*, са съществували и напрегнати редуцирани [ǔ] и [ǐ], образувани от съчетанията на ъ и ь с *j*. В славянските езици напрегнатите свръхкратки [ǔ] и [ǐ] в силна позиция са се променили в обикновени [u] и [i], а в руския език в силна позиция не са се различавали обикновени и напрегнати свръхкратки гласни. В резултат напрегнатите редуцирани в съчетания -*ѡы* и -*ѡи* са започнали да се предават със същите гласни, с които и простите редуцирани в силна позиция. Към отражението на великоруския развой на напрегнатите редуцирани гласни в системата на прилагателните и местоименията от м.р. се отнасят окончанията -*ои*, -*еи* (срв. рус. *слепѡй*, *худѡй* и цсл. *добрыи*), окончанието за род. п. мн.ч. на съществителните от трите рода, предимно м. и ж.р. (срв. род. п. мн.ч. *гостей*, *костей* и *гостии*, *костии*, в Минея от 1095 г. *моцѡи* (род. п. от *моцѡь*). Този процес е довел до изменение на фонетичния облик на думата, което е допринесло за потъмняване на нейната вътрешна форма, срв. стария славянски термин за родство **stryjь* ‘чичо, брат на бащата’ (срв. стб. **стрыи** ‘*patruus*’, стсрѡб. *стрыи*, пол. *stryj*), отбелязан в староруските текстове в цсл. форма *стрыи* и собствено руската – *строй*, срв. род. п. *стрѡя* (XIII в.), *строя* (XV в. ~ XIII в.), род. п., *строи мои* (около 1669 г. ~ XV в.), срв. ФИ Строев (СлРЯ/SRJa 2008, 28: 186).

* С термина *великоруски* (рус. *великорусский* или *староруский язык*) се обозначава руският език в периода XIV – XVII в., след разпада на единния източнославянски езиков идиом на трите езикови области – руската, украинската и белоруската, за който в българската научна традиция се използва по-често терминът *староизточнославянски*, но тук, следвайки оригинала, се употребява терминът *староруски* (рус. *древнерусский язык*) (бел. ред.).

Предмет на нашето изследване ще бъде малък фрагмент от руския речник, обединяващ гл. *мыти, крыти, ныти* и под., където в резултат на този фонетичен процес се е развил особен тип вокални отношения – коренна гласна в удължена степен в инфинитива при основа в сег. вр. *мою, крою, ною* и др. и съхранение на вокализма на основата за сег. вр. в производните образувания (срв. *помои, занойть* и т.н.). Във всички славянски езици в гл. **kryti, *myti, *nyti, *ryti* напрегнатите свръхкратки [ŷ] и [i] в основата за сег. вр. са се изменили в обикновени [y] и [i], срв. бълг. *крѝя, мѝя*, пол. *kryje, tuje*, чеш. *kryjí, tují*, също укр. *крию, мию* и т.н. В руския език в подобни случаи последователно откриваме формите *крою, мою* и под.). Аналогичен процес спорадично се наблюдава в някои централни чешки говори (срв. *kreju, krej, meju, mej*) (Бернштейн/Bernshtein 1961: 257). В староруските паметници още през XV в. наред с формите *мыю* и *мыишь, крѝю* и т.н., дошли от църковнославянския оригинал, се срещат форми *мью, мьешь, крью* и т.н., при което първите по-често, което се е поддържало от традиционния правопис (Крысько, Комментарий/Krys'ko, Kommentarij 2004: 229), а вторите по-рядко (срв. Святослав сб. 1076 г. *лицѝмъ си землю покрѝи*; Пандекты 1296: *умью* и т.н. (Соболевский, Лекции/Sobolevskii, Lektsii 1907: 231–233).

Особеностите в реализацията на напрегнатия редуциран вокал в позиция пред *-j-* във великоруския език отчетливо се проявяват след отпадането на редуцираните; преди това в диалектите се наблюдава териториална вариативност, частично обусловена от писмената традиция. Така в староногородския диалект съчетанието *-ѝъ* се е развило в *-ый, -эй, -ой* с преобладаващ западен рефлекс *-ый* (Зализняк/Zalizniak 1988: 168). В архаичните кривички по произход говори се срещат ареали с различия в реализацията на напрегнатия редуциран вокал: 1) източноруска група, отразяваща окончанието *-ѝъ* на дългите прилагателни като *молодой*, в презенс **тѝѝо*, 2) западноруска – с рефлекс *ѝ*, срв. *молодой, мью*, 3) смоленска – с рефлекс **ъ > ѝ / е*, срв. *молодой: мью* и т.н. (Николаев/Nikolaev 1990: 66).

От цялото славянско езиково пространство само на руска територия, и то в ограничен сегмент от речника, са се развили вокални отношения с особено, фонетично обусловено отражение на напрегнатите редуцирани гласни. В състава на този фрагмент са отглаголните образувания и глаголите на *-iti* с вокализъм по основата на сег. вр. Основата за сег. вр. и отглаголното име с основа, тъждествена на основата за сег. вр., стават произвеждащи за префигираните глаголи: срв. *зарыть, зарюю ~ заробить* ‘заровя’ (смор., 1902) (СРНГ/SRNG 1974, 10: 388); *заныть, занюю ~ занобить* св. ‘започна да боля’, срв. *Сердце занойло не перед добром* (ворон.) и ‘започна жално да моля’ (олон., 1908) (СРНГ/SRNG 1974, 10: 282, 285); *выть, воюю ~ вой ~ вобить* ‘вия’, ‘оплаквам, плача’, *воятъ* и *воятъ* ‘вия; плача с глас’ (СРНГ/SRNG 1970, 5: 31, 169; Аникин/Anikin 2014, 8: 336) и т.н.

При анализа на конкретни примери в етимологичната литература това явление се обяснява по различен начин – като деривация с редуване на гласни в съотносими основи по модела **biti ~ *bojъ* (срв. ЭСРЯ МГУ/ESRIa MGU 1968, 1/3: 142, 226), като резултат от взаимовлияние и взаимодействие на формално близки омонимни образувания (вж. по-долу *крой* ‘това, което е разкрито’ и *-крой* ‘капак’) или просто като фонетична промяна *ы > о*, но това в известна степен отдалечава от реалния процес, в основата на който е вокализацията на свръхкратките редуцирани гласни. Ще отбележим, че при глаголите от типа **kryti* (< ~ **krū-*), **myti* (< **mū-*) и под. с коренна гласна в удължена степен липсват условия за редуване *e : o*. Производните образувания с вокализъм *-oj-* по основата на сег. вр. външно напомнят втория член на морфонологичния ред **piti: *pojiti*, но имат друга природа. Това е по-скоро своеобразна препратка към древния модел, унаследен от индоевропейската епоха и все още запазващ известна активност в праславянския език.

В разглеждания фрагмент на речника само малък брой глаголно-именни образувания запазват прозрачни връзки. Към христоматийните можем да отнесем *мыть* и именните образувания с коренно *мои-*, идентично с основата за сег. вр.: срв. рус. *вымоина, вымой* ‘дърво, отнесено от течението и паднало в реката’, *зámои* ‘ливадна площ, повредена през лятото от речни разливи и затлачена с пясък и кал’, *замóина* ‘място, което е подкопано, отнесено или заравнено от вода’, ‘изровено от водата място на брега на река; малък залив’ (СПНГ/SRNG 1974, 10: 250), *намои* ‘насип от наносен пясък, тиня и под. в река, езеро, море’ (СПНГ/SRNG 1985, 20: 39), *смои* ‘бряг на река, подкопан от водата’ (СПНГ/SRNG 2005, 39: 25), *помои* мн. (при струс. *помыѣк*, цсл. *помыѣ*, пол. *потује* и т.н. – Фасмер/Vasmer 1987, III: 323), *промо́й* ‘вдълбнатина в земята, промита от водата от разтопен сняг’, ‘незамръзнало или вече разтопено място по ледена повърхност на река, езеро’ (Сл. Сред. Урала/Sl. Sred. Urala 1996: 467) и т.н.

Не предизвиква съмнение съотнасянето с гл. *выть, вою* на рус. *вой* със суфиксални производни *войло́* ‘вой’ (срв. ярослав. *войло́ подымут*), *во́йма*, *войма́* нареч. ‘(вия) много силно’ (срв. нижегор. *Собаки войма воют*) (СПНГ/SRNG 1970, 9: 32, 33).

С отслабването на фонетичната мотивация се замъгляват първоначалните връзки на глаголно-именните образувания, което води до появата на изолирани образувания с неясна вътрешна форма. Разпадането на веригата от отношения често е съпроводено от загуба на изходната глаголна основа, което създава допълнителни трудности при етимологизирането на изолираните образувания. Разбирането на механизма на историко-фонетичния процес и обхвата на неговото действие може да служи като ориентир и опора при възстановяването на етимологичната тъждественост на разнородни образувания и да помогне за внасяне на корекции в описанието на словопроизводството на глаголно-именни образувания.

Ще се спрем на няколко примера.

Както беше отбелязано по-горе, наблюдава се етимологично отъждествяване на външно съвпадащите по форма *крой* ‘това, което е скроено, което е разкроено’ и *-крой* ‘капак’. В съответствие с гл. *крыть* (< ие. **krū-* с удължена нулева степен в корена, срв. лит. *krūtis* ‘купчина’, латв. *krūtiēs* ‘натрапвам се’, при нормална степен на вокализма във формата **krovъ* – ЭССЯ/ESSIa 1987, 13: 72, 21) при струс. основа за сег. вр. *крью* (< *krĭj-*) са известни именни образувания с общо значение ‘капак’: срв. рус. диал. *закрой* ‘капак на прозорец’, ‘капак, врата на мазе, ‘клапа в руска печка’, ‘капак, затварящ отвор в комин’, ‘капак на тенджера’ и т.н. (СРНГ/SRNG 1974, 10: 165). Друг е произходът на рус. *крой* ‘разрез; кройка’ (< слав. **krojъ*), отглаголно име с *-o-* вокализъм, производно от незапазен глагол ***kriti* ‘режа’ < ие. *(*s*)*krej-* ‘режа, разделям’ (ЭССЯ/ESSIa 1985, 12: 181). Затова е излишно и не съвсем коректно *закрой* да се обяснява от по-ранно *закровъ* с последвало влияние *закрой* ~ *кроить* ‘режа’ (Аникин/Anikin 2023, 17: 250).

Като се вземат предвид фонетичните промени на напрегнатите редуцирани гласни в позиция пред *-j* и дълбоките различия в коренния вокализъм, обусловени от този процес, някои редки, изолирани образувания в руските диалекти могат да получат обяснение. Към такива образувания можем да причислим съхранения в руските диалекти гл. *тоить(ся)*. Глаголът не е включен в етимологичните речници. Извън пределите на северноруските говори този глагол не е засвидетелстван на останалата източнославянска територия и на територията на западните и южните славяни, което е съвсем разбираемо, ако вземем предвид особеностите при отразяването на напрегнатите редуцирани гласни в славянските езици.

Семантиката на глагола и неговите производни устойчиво се свежда до две основни значения – ‘храня до насищане, угоявам’ и ‘пазя, защитавам’: новгор. *тоить* ‘пазя, храня добре’ (срв. *Да уж не зря я его тоила* (за прасенце), ‘храня до насищане, угоявам (животно)’ (волог., новгор., СРНГ/SRNG 2011, 44: 170) и карел. ‘пазя’, срв. *Они его тоят* (Сл. Карелии/Sl. Karelii 2005, 6: 469), ‘предпазвам от нещо, грижливо пазя’ (срв. *Молодуху она всё тоила, поднимала ребят ...*). Към производните се отнасят значенията ‘излеждавам се, лежа, без да правя нищо’ (срв. срурал. *Усе – робить, а он – тоить*), ‘дълго спя, изнежвам се, като пълнея’, с последното очевидно е свързано значението на гл. *тоиться* ‘раста свободно, на воля (за растения)’ (СРНГ/SRNG 2011, 44: 173, 170; Сл. Сред. Урала/Sl. Sred. Urala 1996: 530). Оттук – севдвин. *тоёный* ‘добре гледан, добре охранен (за животно)’, *тойный* ‘добре нахранен’, ‘сит’, ‘сочен, зрял (за плодове и т.н.)’ и ‘пестелив, внимателен в харченето на пари’ (СРНГ/SRNG 2011, 44: 174; Новг. сл./Novg. sl. 1995, 11: 41, 42).

Известни са префигиранни глаголи с повторение на основата за сег. вр. основно на територията на северноруските говори: диал. *вытоить* ‘отхраня, отгледам’ (СГРС/SGRS 2024: 210), *отойть* ‘угоя, охраня’, *отойть тело*

‘надебеля’ (СРНГ/SRNG 1989, 24: 253), *оттоить* ‘угодя до затлъстяване’, срв. *Оттоил скотину-то* ‘отхранвам, отглеждам с обилна храна (стомах, корем и т.н.)’, отглаголни прилагателни: *отойный* ‘добре охранен’, ‘сит’, ‘сочен, зрял’ и ‘пестелив, внимателен в харченето на пари’ (Новг. сл./Novg. sl. 11: 42), *оттойчивый* ‘питателен’, ‘бързо напълняващ след отслабване’ (СРНГ/SRNG 1989, 24: 337), срурал. *неотойчивый* ‘лошо наддаващ на тегло при угодяване (за животно)’ (СРНГ/SRNG 1986, 21: 105), образувани по същия модел, както *устойчивый*, *неуживчивый* и под.

Не предизвиква съмнения етимологичното тъждество на тези образувания със струс. гл. *тыти* ‘дебеля, тлъстеля’ (Меркулова/Merkulova 1978: 15–16). В староруските паметници глаголът е засвидетелстван само в църковнославянската форма *тыти*, *тыѣ*, закономерната за руския език основа за сег. вр. **tǫjǫ* > **тою* намира отражение в гл. *тоить* и производните от него. Древният гл. **tyti* (< **tǫ-*, срв. латв. *tūkst* ‘надувам се, отичам’) е сроден със струс. *тукъ* ‘мазнина, сланина’, ‘плодородие, изобилие’ (~ лит. *táukas* ‘парче сланина’), *тыль* ‘задна част, задна страна на нещо’ (~ стпрус. *tūlan* ‘много’) и по-нататък с рус. *отава* и т.н. Вж. Фасмер/Vasmer 1987, IV: 133, 116, 131; ЭССЯ/ESSIa 2003, 30: 166.

В рамките на този модел може да получи обяснение рус. диал. *затрой* мн.ч. ‘замисли, намерения’ с многочислени производни: *затройстый* ‘духовит, забавен’, влад. *затройный*, *затройный* ‘закачлив, предизвикателен’, казан. *затройник* ‘шегаджия, веселяк’ (срв. терск. *Ну и затройник*, – *экую шутку выкинул* (терск.), влад. *затройщик* също, *затройщица* ж.р., нижегор. *затройничать* ‘шегувам се’ (СРНГ/SRNG 1976, 11: 107).

Ясно е, че тези образувания не са свързани с гл. *троить* (~ *три*), съмнения предизвиква и изтслав. арг. *троить* ‘ям, храня се’, което според В. Д. Бондалетов е от гръцки произход (Бондалетов/Bondaletov 1980: 70), въпреки че етимонът *тρώω* ‘ям’, както с основание отбелязва А. Е. Аникин, не е много убедителен (ЭСБМ/ESBM 2017, 14: 96; Аникин/Anikin 2024, 18: 35).

Вътрешната форма на тези образувания се изяснява при съотнасяне със струс., цсл. *трыти*, *трыѣ* ‘трия’ (СлРЯ XI–XVII в./SIRIa XI–XVII v. 2015, 30: 210). В префигираното име закономерно се възпроизвежда вокализмът на основата за сег. вр. **trǫjǫ* > *трою* при сръб.-цсл. *трыти*, *трыѣ* *трѣѣи*, бълг. *трѣя* ‘трия, изтривам’. Гл. *трыти* е свързан чрез редуване на коренната гласна с цсл. *троути*, *тровѣ* ‘изтребвам, унищожавам’, рус. *травить*, *трава* (Фасмер/Vasmer 1987, IV: 92).

Към този ред образувания, отразяващи напрегнатата редуцирана гласна, се отнасят и диалектизмите с двоен префикс *за-по-*: *запотрой* ‘подбудител, инициатор’, *запотройа* ‘замисъл, хрумване, измислица’ (костром.) (срв. *Это все твои запотройи-то – нечего тут !*), по-нататък също *запотройник* ‘човек с идеи, шегаджия, инициатор, изобретател’, ‘непослушник’, *запотройница* ж.р., *запотройничать* ‘правя нещо добре замислено, хитро’, ‘лудувам’, *запотройный* ‘добре измислен, направен хитро’, ‘много вискателен;

придирчив’, *запотрѝцик* м.р., *запотрѝщица* ж.р. ‘човек с идеи, шегаджия, инициатор, изобретател’ (СРНГ/SRNG 1974, 10: 250, 349, 350). По всички признаци това са отглаголни образувания, съответният глагол ***запо-троити* не е засвидетелстван в диалектите, създаден е по типа глаголи с двоен префикс, усилващ действието с отгънък на начинателност: срв. *запосылатъ* ‘започна да изпращам’, *запотопыватъ* ‘започна да тропам с крака’, *запотаиватъ* ‘започна да се топя’, *заповсвистыватъ* ‘започна да свистят’ и т.н. (СРНГ/SRNG 1974, 10: 349).

Като семантичен паралел за развоя на значението ‘трия’ в посока ‘подстрекател, подбудител съм, проявявам излишна активност’ може да се приведе рус. диал. *утѝрый* ‘неукротим, неусмирим, подвижен’ (~ *тереть*) (Новг. сл./Novg. sl. 1995, 11: 101).

Предлаганото обяснение се вписва в модела на глаголно-именните образувания с вокализация на напрегнатата редуцирана гласна пред *-j*. Затова не изглежда толкова убедително предположението за преобразуване чрез възможна метатеза от **запротей*, **запротейя*, срв. и *запротѝитъ* ‘предприема, замисля’ (СРНГ/SRNG 1974, 10: 360), книж. *затѝять*, *затѝя* (Аникин/Anikin 2024, 18: 35).

Този модел на глаголно-именни образувания с участието на напрегнати редуцирани гласни следва и рус. диал. (смол., пск., брян.) *плѝйма* ‘множество, голямо количество хора или предмети’, ‘за струпване на насекоми, червеи’, ‘за деца в многодетни семейства или струпването им някъде’, ‘сборище’ (СРНГ/SRNG 1992, 27: 145–146). Тази дума с двойна огласовка е отбелязана и в белоруските говори: срв. белорус. диал. *плѝйма* ‘множество’, ‘сборище’ (срв. *плѝйма дзяцей*, *плѝйма л’асѝѝ*), ‘деца’ и *плѝйма*, заполес. *пльѝйма* ‘голямо множество (за живи същества)’, *плуймо* ‘много’, също и укр. полес. *пльѝйма* ‘множество’ (Варбот/Varbot 1984: 180–181; ЭСБМ/ESBM 2004, 9: 207–208).

Някои отклонения в реализацията на напрегнатата редуцирана гласна (белорус. форма *плойма* при закономерно *пльѝйма*) са обясними, ако вземем под внимание, че този фонетичен процес е протичал в староруския език, до разпада на единния езиков идиом на трите езикови области – великоруската, украинската и белоруската.

За отнесеното към този ред съответствия срхр. *plѝjba* ‘голямо количество дъждовна вода на пода, на таван с тънък покрив’ (Варбот/Varbot 2012: 452) все пак остава голяма вероятността за заемане от нарлат. **plѝovia < pluvia* ‘дъжд, дъждовна вода’ с далматороманско посредничество (Skok 1972, II: 687).

След Фасмер се предполага родство на рус. диал. *плойма* със слав. **plodъ* (Фасмер III, III: 284). Самият процес на образуване на *плойма* от **plodъ* се разбира по различен начин. Според едната версия, *плойма* е образуване от праславянската епоха от **plodma*, с опростяване на групата съгласни на морфемния шев между корена и суф. *-ma* (Лиукконен/ Liukkonen 1987: 172). Според другата, диал. *плойма* се извежда от ие. **pel-* ‘изливам,

тека, пълня' и 'произвеждам, раждам' и се обяснява като производно с корен в нулева степен, разширение *-i* и суф. *-ьта* (срв. слав. *vědьta*, срхр. *kičta* 'гръб' и под.) (Варбот/Varbot 1984: 180–181). Някои трудности в интерпретацията на елемента *-i-* се преодоляват с позоваване на индоевропейските форми за сравнителна и превъзходна степен на прилагателното с участието на елемента *i* – **plē-is* (срв. гр. * πλεῖς > πλεῖστος 'най-многочислен, най-голям' и под.). „От *i*-основа би могло да бъде образувано (по типа на стинд. *sakhi-* 'приятел' – *sakhāy*) производно ие. **ploǵ-*, даващо след това чрез присъединяване на суф. *-ьта* **ploǵьта*“. Последното обединява двете линии на семантично развитие на ие. основа (Варбот/Varbot 1984: пак там). От приведеното обяснение следва, че елементът *-i-*, влизащ в състава на някои форми в древните индоевропейски езици, е започнал да изпълнява функцията на разширител в рус. диал. **ploǵьта*. Този извод обаче изисква допълнително обосноваване с привеждане на други очевидни образувания, в които унаследеният от индоевропейски елемент *-i* участва в разширенията на славянската основа. При отчитането на тези обстоятелства остава неясно дали диалектизмът **ploǵьта* може да бъде причислен към архаизмите, отразяващи словообразователни процеси, протичащи в индоевропейските диалекти. Има още един момент от методологичен характер – търсенето на източниците на определени структурни елементи в индоевропейското минало трябва да бъде предшествано от анализ на ресурсите на вътрешнославянските възможности.

По-правдоподобен изглежда набеязаният в „Этимологический словарь белорусского языка“ подход за обяснение на формата на диал. *плойма* (ЭСБМ/ESBM 2004, 9: 207, 208): диал. *плойма* се включва в типа отношения, който обединява *выть* ~ *вой* и т.н., и се разглежда като производно от основата за сег. вр. на гл. **plyti*, **plǵjǵ* / **plyvǵ* ~ **pluti*, *plujǵ* (Boryś 2005: 448). Връзката с този глагол потвърждава и белорус. диал. *плуймо* 'много', производно от основата за сег. вр. на гл. **pluti*, *plujǵ*.

В рамките на този модел вокални отношения могат да получат обяснение рус. арх. *кой* 'дървен чук с къса дръжка' (СГРС/SGRS 2011, V: 218) и производното от него *коёк* 'вид тояга с железен накрайник на единия край и с лопатка на другия, употребявана от ловци, залавящи животни', 'малка ловджийска лопатка за изгребване на сняг', 'щека за ски', 'дървена лъжица, с която изваждат готовите пелмени от врящия бульон' (СРНГ/SRNG 1978, 14: 48), тук може да се добави карел. *укойник* 'дървен пирон, на който закачат къпата' (СРНГ/SRNG 2014, 47: 43).

В. И. Даль с предположение съотнася руските диалектизми с *кйй*, *кйёк* (с въпросителен знак) (Даль²/Dal² 1955, II: 130); в речника на Фасмер диал. *коёк*, изнесено в отделна статия, е изведено от *кйй* (< **куйь*) (Фасмер/Vasmer 1986, II: 76). Тази идея е заложена и в признаването на етимологичната тъждественост на рус. диал. *кйй* и *кой*, *коёк* (срв. Варбот/Varbot 2023: 185–186).

Славянският материал ни позволява да направим някои корекции в разбирането на словообразователните отношения.

Широко застъпеното слав. **кужь* (срв. рус.-цсл. *кѹи, киѹи* ‘чук, палка’, рус. *куй* ‘тояга, сопа’, ‘дървен чук’, чеш., словаш. *куј* ‘тояга, сопа’, пол. *kij* ‘груба, необработена тояга’ и т.н. – Sławski 1958–1965, II: 159) е свързано въз основа на редуването *-ou-* : *-ū-* с гл. **kovati* (ЭССЯ/ESSla 1987, 13: 258). Слав. **кужь*, производно със суф. *-jъ* (< **kū-jo*), и неговите балтийски съответствия – лит. *kūjis* ‘чукче’, *kūja* ‘кокили’, стпрус. *cugis* ‘чук’ – предполагат глаголна форма с удължена гласна *ou* > *ū* – гл. **kūti*, при нормална степен на вокализма в пол. *kuć*, чеш. *kouti* = *kovati*, укр. *кути* = *кувати* (Топоров/Торогов 1984: 240; Boryś 2005: 230, 271). Незапазеният гл. ***kyti*, ***kūjъ* е могъл да стане основа за слав. **kūjъ* с преобразуване *-kūj-* > *oi* в рус. *кой, коёк*.

Рус. *куй* ~ *кой* се отличават от образуванията, свързани с гл. **kovati*, **kūjъ* / **kovъ*, с това, че пазят архаичната предковашка семантика на основата **коц-* ‘бия, удрям’ (Трубачев/Trubachev 2008, 3: 729).

Може да се предположи, че по този модел на глаголно-именни образувания е построено отношението на стб. *выа* ‘шия’ ~ струс. *воа* ‘шия’ (XV в.), рус. диал. *заво́й* ‘кожа, свалена от врата’, *заво́ек* ‘тил; врат’ (пск., новгор.) (СРНГ/SRNG 1972, 9: 328, 332; Аникин/Anikin 2015, 9: 221–222). Има много обяснения на това име, но въпросът за изходния глагол остава нерешен. От възможните обяснения се изключва по фонетични причини съотнасянето с **viti* ‘вия, извивам’, семантично не се потвърждава сравнението с гл. **vuti* ‘вия, издавам вой’ (т.е. ‘това, с което вият, издават вой’). Съмнително е сближаването с **ulъjъ* (срв. Аникин/Anikin 2015, 9: 222; ESJS 2016, 18: 1098). Отправен момент в търсенията на изходната основа става наблюдаваната в славянските езици връзка между названието на шията с названията на действия и едно от тях е ‘въртя, завъртам; огъвам’ (срв. рус. *ворот* ~ *вертеть*; цсл. *крѣкъ* *collum* < **kъrkъ* ~ **kъrciti*; срв. и нем. *Hals* < ие. **k^uel-* ‘въртя, обръщам’). В съответствие с този семантичен модел се предполага, че източниците на слав. **vŭjъ* са в гнездото на ие. **uī-jā* / **u-jā* (с суфф. *-jā*) < ие. **ueH₂-* ‘въртя, обръщам’ (ESJS 2016, 18: 1098, подробно с литература).

Друг не по-малко устойчив модел насочва към първоначална семантика ‘свързвам, съединявам’ (срв. чеш. *vaz*, словаш. *váz*, укр. *в’язы* ‘шия, шийни прешлени’ ~ **vęzati*; рус. *шея* ~ *шуть*). В съответствие с този модел слав. **vŭjъ* се извежда от изчезнал гл. ***v(y)ti* ‘свързвам, плета’, сроден с лит. *áusti*, *áudžiū* ‘тъка’, рус. диал. *услó* (< **ud-slo*) ‘началото на тъкан’ < ие. **au-*, **auē-* ‘тъка’ (> стинд. *ótum*, *ótavē* ‘тъка’ и т.н.) (Меркулова/Merkulova 1981: 295).

В тези версии, признавани за основни, слав. **vŭjъ* се явява като реликтовото образувание, съхранило древната индоевропейска основа на цялото славянско езиково пространство.

При ограничеността на собствено славянския материал и при отсъствието на надеждни индоевропейски съответствия изходната картина остава

неясна. Семантичните модели дават някои ориентири в търсенето на етимона, но материалът, с който разполагаме, не позволява да навлезем по-дълбоко в разбирането на източниците на думата. Трябва да се има предвид, че формирането на анатомичната терминология с разграничаването и детайлизацията на частите на тялото се е извършвало на различна семантична основа в една относително късна епоха от развитието на славянските и в по-широк план – на индоевропейските езици. Не е изключено да съществуват и други, засега неразкрити принципи на номинация на този анатомичен термин.

Спряхме се на няколко лексеми, които са изолирани в езика и са с отслабени родствени връзки. Наблюдаваният тип вокални отношения, обусловен от историко-фонетичен процес, позволява тези затъмнени образувания да се поставят в един ред отношения, характерен за малък фрагмент от великоруския речник.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗТОЧНИЦИ

- Аникин 2007–2024–: *Аникин, А. Е.* Русский этимологический словарь. Вып. 1–18–. Москва.
- Бернштейн 1961: *Бернштейн, С. Б.* Очерк сравнительной грамматики славянских языков. Москва, АН СССР.
- Бондалетов 1980: *Бондалетов, В. Д.* Греческие заимствования в русских, украинских, белорусских и польских аргю (К проблеме генезиса и контактирования социальных диалектов славянских языков). – В: *Этимология*. Москва, Наука, 1980, с. 64–79.
- Варбот 1984: *Варбот, Ж. Ж.* Праславянская морфонология, словообразование и этимология. Москва, Наука.
- Варбот 2012: *Варбот, Ж. Ж.* Исследования по русской и славянской этимологии. Москва–Санкт-Петербург, Нестор-История.
- Варбот 2023: *Варбот, Ж. Ж.* Память славян в словах. Этимологические этюды. Москва.
- Даль² 1955: *Даль, В. И.* Толковый словарь живого великорусского языка. Т. II: И–О. Второе издание. Москва, Издательство иностранных и национальных словарей.
- Зализняк 1988: *Зализняк, А. А.* Древненовгородский диалект и проблемы диалектного членения позднего праславянского языка – В: *Славянское языкознание. X Международный съезд славистов. София, сентябрь 1988 г. Доклады советской делегации*. Отв. редактор Н. И. Толстой. Москва, Наука, с. 164–177.
- Крысько, Комментарий 2004: *Крысько, В. Б.* Комментарий к „Лекциям“. – В: *Соболевский, А. И. Труды по истории русского языка. Т. I. Предисловие и комментарии Крысько, В. Б.* Москва, Языки славянской культуры, с. 17–65.
- Лиукконен 1987: *Лиукконен, Кари.* Восточнославянские отглагольные существ-

- вительные на *-т-*. 1. Существительные на **-тъ / *-та / *-то*. Хельсинки (= Slavica Helsingiensia 5).
- Меркулова 1978: Меркулова, В. А. Русские этимологии (*окравинь, неотойчивый, пон*) – В: *Этимология русских диалектных слов*. Свердловск, Уральский государственный университет, с. 13–17.
- Меркулова 1981: Меркулова, В. А. Комментарий к вопросу № 1443 Вопросника ОЛА ‘шея’. – В: *Общеславянский лингвистический атлас. Материалы и исследования*. Москва, Наука, с. 291–297.
- Николаев 1990: Николаев, С. Л. К истории племенного диалекта кривичей. – *Советское славяноведение*, № 4, с. 54–63.
- Новг. сл. 1995: Новгородский областной словарь. Вып. 11: СУТКИ – У. Отв. редактор В. П. Строгова. Новгород.
- СГРС 2011: Словарь говоров Русского Севера. Том V: КА – КОНЯШКА. Под редакцией чл.-корр. РАН А. К. Матвеева. Екатеринбург, Издательство Уральского университета.
- СГРС 2024: Словарь говоров Русского Севера. Дополнительные материалы. А – М. Екатеринбург, Издательство Уральского университета.
- Сл. Карелии 2005: Словарь русских говоров Карелии и сопредельных областей. Вып. 6: свиная – ящурка). Главный редактор А. С. Герд. Санкт-Петербург, Издательство С.-Петербургского университета.
- СлРЯ XI–XVII вв. 2008: Словарь русского языка XI–XVII вв. Вып. 28 (Старичек – Сулебный). Гл. редактор В. Б. Крысько. Москва, Наука.
- СлРЯ XI–XVII вв. 2015: Словарь русского языка XI–XVII вв. Вып. 30 (Томь – Уберечися). Москва – Санкт-Петербург, Нестор-История.
- Сл. Сред. Урала 1996: Словарь русских говоров Среднего Урала. Дополнения. Под редакцией А. К. Матвеева. Екатеринбург, Издательство Уральского университета.
- Соболевский, Лекции 1907: Соболевский, А. И. Лекции по истории русского языка. Изд. 4-е. Москва, 1907. – В: Соболевский А. И. *Труды по истории русского языка. Т. 1: Очерки из истории русского языка. Лекции по истории русского языка*. Предисловие и комментарий В. Б. Крысько. Серия: Классики отечественной филологии. Москва, Языки славянской культуры, 2004, с. 1–299.
- СРНГ 1966–2019–: Словарь русских народных говоров. Вып. 1–51–. Под редакцией Ф. П. Филина, Ф. П. Сороколетова, С. А. Мызникова. Ленинград, Санкт Петербург.
- Топоров 1984: Топоров, В. Н. Прусский язык. Словарь. К–L. Отв. редактор дфн Вяч. Вс. Иванов. Москва, Наука.
- Трубачев 2008: Трубачев, О. Н. Ремесленная терминология в славянских языках. – В: *Труды по этимологии. Слово. История. Культура*. Т. 3. Москва, Рукописные памятники Древней Руси, с. 391–799.
- Фасмер 1964–1987: Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка. Т. I–IV. Перевод с немецкого и дополнения чл.-корр. АН СССР О.Н. Трубачева. Москва, Прогресс.

- ЭСБМ 1978–2017–: Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. Галоўны рэдактар В. У. Мартынаў / Г. А. Цыхун. Т. 1–14–. Мінск, Навука і тэхніка/Беларуская навука.
- ЭСРЯ МГУ 1968: Этимологический словарь русского языка. Т. 1, вып. 3. Под редакцией Н. М. Шанского. Издание МГУ.
- ЭССЯ 1974–2021–: Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд. Под редакцией академика РАН О. Н. Трубочева, дфн А. Ф. Журавлева, дфн Ж. Ж. Варбот. Вып. 1–42–. Москва, Наука.
- Boryś 2005: *Boryś, W.* Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków, Wydawnictwo literackie.
- ESJS 2016: Etymologický slovník jazyka staroslověnského. 18: věť – zakonъ. Red. I. Janyšková. Praha, Academia.
- Skok 1972: *Skok, P.* Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Suradivao u predradnjama i priredio za tisk Valentin Putanec. Knjiga druga: K– poni. Zagreb. Jugoslavenska akademija znanosti in umetnosti.
- Sławski 1958–1965: *Sławski, F.* Słownik etymologiczny języka polskiego. T. II: K – Kot. Kraków, Nakładem towarzystwa miłośników języka polskiego.

REFERENCES

- Anikin 2007–2024–: *Anikin, A. E.* Russkii etimologicheskii slovar'. Vol. 1–18–. Moskva.
- Bernshtein 1961: *Bernshtein, S. B.* Ocherk sravnitel'noi grammatiki slavianskikh iazykov. Moskva.
- Bondaletov 1980: *Bondaletov, V. D.* Grecheskie zaimstvovania v russkikh, ukrain-skikh, belorusskikh i pol'skikh argo (K probleme genezisa i kontaktirovania social'nykh dialektov slavianskikh iazykov). – In: *Etimologia*. Moskva, Nauka, pp. 64–79.
- Boryś 2005: *Boryś W.* Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków, Wydawnictwo literackie.
- Dal² 1955: *Dal', V. I.* Tolkovyj slovar' zhivogo velikoruskogo iazyka. Vol. II. Vtoroe izdanie. Izdatel'stvo inostrannykh i natsionalnykh slovarei. Moskva.
- ESBM 1978–2017–: Etimalagichny slovník belaruskaj movy. Vol. 1–14–. Galovny redaktar V. U. Martynav / G. A. Tsykhun. Minsk, Navuka i tekhnika / Belaruskaja nauka.
- ESJS 2016: Etymologický slovník jazyka staroslověnského. 18: věť – zakonъ. Red. I. Janyšková. Praha, Academia.
- ESRIa MGU 1968: Etimologicheskii slovar' russkogo iazyka. Vol. 1/3. Pod redaktsiei N. M. Shanskogo. Moskva, Izdanie MGU.
- ESSIa 1974–2021–: Etimologicheskii slovar' slavianskikh iazykov. Praslavianskii leksicheskii fond. Vol. 1–42–. Pod redaktsiei akademika RAN O. N. Trubacheva, dfn A. F. Zhuravleva, dfn Zh. Zh. Varbot. Moskva, Nauka.
- Krys'ko, Kommentarii 2004: *Krys'ko, V. B.* Kommentarii k “Lektsiiam”. – In: Sobo-

- levskii, A. I. *Trudy po istorii russkogo iazyka*. Vol. 1. Predislovie i kommentarii Krys'ko V. B. Moskva, Iazyki slavianskoi kul'tury, s. 17–65.
- Liukkonen 1987: *Liukkonen, Kari*. Vostochnoslavianskie otglagol'nye sushchestvitel'nye na *-m-*. 1. Sushchestvitel'nye na **-mъ* /**-ma* /**-mo*. Hel'sinki (=Slavica Helsingiensia 5).
- Merkulova 1978: *Merkulova, V.A.* Russkie etimologii. – In: *Etimologia russkikh dialektnykh slov*. Sverdlovsk, Izdatel'stvo Ural'skii gosudarstvennyi universitet, s. 13–17.
- Merkulova 1981: *Merkulova, V. A.* Kommentarii k voprosu N 1443 Voprosnika OLA 'szeia'. – In: *Obszheslavianskii lingvistichestkii atlas. Materialy i issledovaniia*. Moskva, Nauka, 1984, s. 291–297.
- Nikolaiev 1990: *Nikolaiev, S. L.* K istorii plemennogo dialekta krivichei. – *Sovetskoie slavianovedenie*, N 4, s. 54–63.
- Novg. sl. 1995: *Novgorodskii oblastnoi slovar'*. Vol. 11. СУТКИ – У. Otv. redaktor V. P. Strogova. Novgorod.
- SGRS 2011: *Slovar' govorov Russkogo Severa*. Vol. V. КА – КОНЫШКА. Pod redaktsiei chl.-korr. RAN A. K. Matveeva. Ekaterinburg, Izdatel'stvo Ural'skogo universiteta.
- SGRS 2024: *Slovar' govorov Russkogo Severa*. Dopolnitel'nye materialy. A – M. Ekaterinburg, Izdatel'stvo Ural'skogo universiteta.
- Skok 1972: *Skok, P.* Etimologijski rječnik hrvatskoga ilirsprskoga jezika. Suradivao u predradnjama i priredio za tisk Valentin Putanec. Knjiga druga: K–poni. Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti in umetnosti.
- Sławski 1958–1965: *Sławski, F.* Słownik etymologiczny języka polskiego. T. II: K – Kot. Kraków, Nakładem towarzystwa miłośników języka polskiego.
- Sl. Karelii 6 2005: *Slovar' russkikh govorov Karelii i sopredel'nykh oblastei*. Vol. 6 (свинарная – ящурка). Glavnyi redactor A. S. Gerd. Sankt-Peterburg, Izdatel'stvo Sankt-Peterburgskogo universiteta.
- SIRIa XI–XVII vv. 2008: *Slovar' russkogo iazyka XI–XVII vv.* Vol. 28 (Старичек – Сулебный). Gl. redactor V. B. Krys'ko. Moskva, Nauka.
- SIRIa XI–XVII vv. 2015: *Slovar' russkogo iazyka XI–XVII vv.* Vol. 30 (Томъ – Уберечия). Moskva – Sankt-Peterburg, Nestor-Istoria.
- Sl. Sred. Urala 1996: *Slovar' russkikh govorov Srednego Urala*. Dopolneniia. Pod redaktsiei A. K. Matveeva. Ekaterinburg, Izdatel'stvo Ural'skogo universiteta.
- Sobolevskii, Lektsii 1907: *Sobolevskii, A. I.* Lektsii po istorii russkogo iazyka. 4-e izdanie. M. – In: *Sobolevskii, A. I. Trudy po istorii russkogo iazyka*. T. 1: Oчерki iz istorii russkogo iazyka. Lektsii po istorii russkogo iazyka. Predislovie i kommentarii Krys'ko V. B. Seriia: Klassiki otechestvennoi filologii. Moskva, Iazyki slavianskoi kul'tury, 2004, s. 1–299.
- SRNG 1966–2019–: *Slovar' russkikh narodnykh govorov*. Vol. 1–51–. Leningrad–Sankt-Peterburg.
- Toporov 1984: *Toporov, V. N.* Prusskii iazyk. Slovar'. K–L. Moskva, Nauka.

- Trubachev 2008: *Trubachev, O. N. Remeslennaia terminologia v slavianskikh iazykakh* – In: *Trudy po eimologii. Slovo. Istoria. Kultura*. Vol. 3. Moskva, Izdatel'stvo “Rukopisnye pamiatniki Drevnei Rusi”.
- Varbot 1984: *Varbot, Zh. Zh. Praslavianskaia morfonologija, slovoobrazovanie i etimologija*. Moskva, Nauka.
- Varbot 2012: *Varbot, Zh. Zh. Issledovania po russkoi i slavianskoi etimologii*. Moskva–Sankt-Peterburg, Nestor-Istoria.
- Varbot 2023: *Varbot, Zh. Zh. Pamiat' slavian v slovakh*. Moskva.
- Vasmer 1964–1987: *Vasmer, M. Etimologicheskii slovar' russkogo iazyka*. Vol. I–IV. Perevod s nemetskogo i dopolneniia chl.-korr. AN SSSR O. N. Trubacheva. Moskva, Progress.
- Zalizniak 1988: *Zalizniak, A. A. Drevnenovgorodskii dialect i problemy dialektного chlenenia pozdnego praslavianskogo iazyka*. – In: *Slavianskoe iazykoznanie. X Mezhdunarodnyi saezd slavistov. Sofia, sentiabr' 1988 g. Doklady sovetskoj delegatsii*. Otv. redactor N. I. Tolstoi. Moskva, Nauka, s.164–177.

ИЗПОЛЗВАНИ СЪКРАЩЕНИЯ НА ЕЗИЦИТЕ И ДИАЛЕКТИТЕ

белорус. – белоруски, бълг. – български, гр. – гръцки, изтслав. – източнославянски, ие. – индоевропейски, лит. – литовски, нарлат. – народнолатински, пол. – полски, рус. – руски, слав. – славянски, словаш. – словашки, сръб. – сръбски, срхр. – сърбохърватски, стпрус. – старопруски, струс. – староруски, укр. – украински, цсл. – църковнославянски, чеш. – чешки

арх. – архангелски, брян. – брянски, влад. – владимирски, волог. – вологодски, ворон. – воронежки, казан. – казански, карел. – карелски, костром. – костромски, нижегор. – нижегородски, новгор. – новгородски, олон. – олонецки, полес. – полески, пск. – псковски, смол. – смоленски, срурал. – средноуралски, севдвин. – северодвински, твер. – тверски, терск. – терски, ярослав. – ярославски

Превод от руски *Мария Гарова*

✉ *Д.ф.н. Любов В. Куркина*
Секция за етимология и ономастика
Институт за руски език „В. В. Виноградов“
при Руската академия на науките
Волхонка 18/2, Москва, Россия

✉ *Liubov' V. Kurkina, DSc*
Department of Etymology and Onomastics
V. V. Vinogradov Russian Language Institute, Russian Academy of Science
Volchonka 18/2, Moscow 119 Russia